
Ivan Koprek, *Priđi da možeš čuti: etika u sjeni globalizacije i postmoderne*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 2005, 272 str.

Postoje filozofske knjige koje su, čini se, hotimice pisane za nešto širu intelektualnu zajednicu; hermetički neprozirne studije danas su sve češće, ali je pitanje: tko ih, zapravo, osim najužeg kruga strukovnjaka, čita? A ako navedenoj karakteristikici pristupačnosti teksta dodamo prepoznatljivost stila, te ustrajno zalaganje za temeljne ljudske vrijednosti kojima će habitus (post)modernog čovjeka ponovno zadobiti čvrsti orijentir i kvalitetnu dispozicionalnost za muku stalnog odabira, preporuka za brižljivo i polaganje čitanje, nadam se, dobiva na snazi. Ti momenti su vjerojatno integralni dijelovi 'koprekologije', tj. mnogih objelodanjenih etičkih promišljanja Ivana Kopreka, redovitog profesora filozofije na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Međutim, njegovi ogledi nose nešto puno više, a tek oni koji su ga imali priliku slušati kao predavača, dobili su puni uvid u to kako može biti plodotvoran doticaj ethosa i pathosa u filozofskim raspravama.

Ivan Koprek autor je brojnih znanstvenih članaka u domaćim i inozemnim časopisima. Objavio je knjige *Ethos und Methodos des Philosophierens* (1988), *Korak za smisao* (1992), *Život u obitelji za godinu obitelji* [ur.] (1994), *Tako ćete imati mir* [ur.] (1995), *Kao dio mene. Etika-krepost-prijateljstvo* (1995), *Etika – priručnik jedne discipline* [ur. zajedno s I. Čehokom] (1996), *Zlo vrijeme za dobro* (1997), *Ljudska prava, čovjekovo dostojanstvo* (1999), *Defensor hominis* [ur.] (2003), *Mala povijest etike* (2004), *Religije i novac* [ur.] (2005), *Priđi da možeš čuti* (2005). Ova zadnja knjiga je, zasigurno, njegovo do sada najzrelije štivo, u napetosti između potrebe da se ukaže na normativni diskurs i teško realizirljivog pristupa teškim (post)modernim aporijama, ukoliko se izbjegava, kako sam napomenuo, nepristupačnost odveć apstraktnih raščlambi. Postmoderne teze su vrlo raznorodne: sveopći pluralizam ideja, nova sloboda od – biti, ideje, vrijednosti i podrijetla, raspadanje koncepcije subjekta, smrt čovjeka, itd. Ono što je nesumnjiva kvaliteta ove knjige je da se u raspravu s različitim fenomenima takve 'postmoderne oluje' ne ulazi lamentirajući, nego argumentativno, a ujedno s jasnog (klasičnog) filozofskog stajališta.

Knjiga *Priđi da možeš čuti. Etika u sjeni globalizacije i postmoderne*, sadrži osamnaest različitih tema koje se razmatraju s obzirom na postmoderni i globalizacijski horizont: od općih etičkih i političkih aporija, preko tematike slobode u okviru neuroznanstvenih teza, ekoetike, bioetike, odgoja i obrazovanja, pa sve do ekonomskih, kreposnih i biblijskih poticaja za suvremeno čitanje klasičnih teza. Ovdje ću prikazati nekoliko egzem-

plarnih studija, nastojeći posredovati temeljne crte ovih kritičkih tekstova, pisanih iz pozicije etike kreposti, onako kako je bila zasnivana u aristotelovsko-tomističkom diskursu, a koja u današnje vrijeme, u fragmentiranom dobu multiverzuma, doživljava svojevrсни preporod.

“Etos postmoderne”. Termin – postmoderna – upotrijebljen od A. Toynbeeja, teoretičara i filozofa kulture 1947. godine, obuhvatio je do sada mnoštvo različitih područja: umjetnost, literaturu, arhitekturu, filozofiju, sociologiju, itd. On je postao zajedničkim nazivnikom za analizu novijih stilova, prvenstveno estetičkog horizonta, a zatim je supsumirao sve širi dijapazon pitanja, u kojima se odbacuje staro filozofsko pojmovlje, klasične kategorije i atributi bića, a ističe konstantna mijena bez postulacije duhovne supstancije koja bi opstala kroz te promjene. Postmoderna se odriče, dakle, bilo kakvih metafizičkih pristupa i inzistira na samim fenomenima, ali na način poliperspektivizma. Umjesto simetrije i hijerarhije (što je odlikovalo kategorije moderne), postmoderna govori o ekscentričnosti, diferenciji, desimetriji i distanci. To rezultira različitim uratcima, od neoliberalističkih do ciničko-relativističkih, koji svoje idejne podloge pronalaze u krizi racionalnosti i iscrpljenim energijama projekta moderne (neki važniji predstavnici: Foucault, Baudrillard, Derrida, Vattimo, Rorty, Sloterdijk, Houellebeck, Lyotard, Deleuze). Kriza je višeslojna, pa se tako pronalazi i ona humanističkih znanosti, koje parcijalno razmrvljene možda samo podupiru opasni relativizam i sveopću krizu vrednota. Znanje i znanost više nisu čvrsti orijentiri, nego brzim zastarijevanjem produciraju nesigurnost budućnosti. Nesigurnost rađa oportunitizam: temeljni tip današnje epohe postaje narcisoidan karakter; vlastita korist i egocentričnost simptomi su duhovnog stanja. Relativiziranje trajnosti istine i stalnosti etičkih načela, također je izrazita prepoznatljivost postmodernog okružja. Mišljenje današnjeg čovjeka je često površno, lako pokretljivo i određeno slikom. Civilizacija spektakla i publiciteta bježi od ‘teških pitanja’ i želi samo plutati među problemima, vođena krajnjim individualizmom i konfuznim stavovima o vlastitoj slobodi bez odgovornosti. Važno je ono što je poželjno, potrošivo i rasonodljivo, estetizacija svakodnevlja sve više provocira. ‘Carpe diem’ mentalitet živi u objesnoj sadašnjosti, kojega vrlo učinkovito podržava moćna medijska premreženost, ideali brzine i funkcionalnosti. A mnogim malim očajnicima s početka trećeg tisućljeća, koji igraju svoje kompjutorske igrice, nedostaje istinske orijentacije, ljudske topline i jednostavnosti, tvrdi pater Koprek.

“Sloboda – dijalog između znanosti, filozofije i religije”. Stari prijeor o slobodi, o tomu da li smo uistinu slobodni u svojem djelovanju ili determinirani psihičkim, socijalnim ili inim kauzalnostima, dobiva svoj novi vidokrug pod aspektom neuroznanosti. Određeni pokusi o promjenama u mozgu prilikom donošenja odluke o pokretanju dijelova tijela po-

krenula su pitanje: činimo li ono što želimo ili želimo ono što činimo? Možda mozak sve aranžira prije nego donesemo neku navodno slobodnu odluku? Što mislimo da želimo učiniti, smatra Gerhardt Roth, odlučuje limbični sustav mozga. Mozak determinira naša djelovanja ukoliko na neki način prethodi subjektivno primjetnim odlukama koje dovode do djelovanja. Limbični sustav daje svijesti okvir, a iz ovoga zapravo slijedi stav da čovjek nije, u klasičnom etičkom smislu, odgovoran za svoje čine u punom značenju te riječi. Međutim, kako totalni determinizam nije filozofski (i teološki prihvatljiv), potrebno je razmisliti o tezi koju navodi E. Schockenhoff u platonovskom razlikovanju razloga i uzroka djelovanja da bi pokazao granice neuroznanosti. Ako kažemo da Sokrat nije pobjegao iz zatvora jer se tetive i kosti njegovog tijela nisu pokretale, to je uzrok; odgovorimo li da se pokoravao zakonima polisa, to je razlog. Istraživanje mozga, smatra ovaj autor, govori o uzrocima ljudskog djelovanja, ali ne o razlozima. Neuroznanost isključuje subjektivnu perspektivu, ona govori u trećem licu, a mi o sebi i svojem djelovanju moramo razmišljati i govoriti u prvom licu. Ako moje odluke, kako se poslije Freuda obožava reći, imaju nesvjesne, možda pretežito nesvjesne poticaje, ne moram li ipak i tada reći da upravo 'Ja djelujem'. Bez Ja nema nikakve unutrašnje koherencije, tj. Ja je cjelina svjesnih i nesvjesnih procesa. U svjetlu ovoga, treba pažljivo razmisliti imaju li neuroznanosti pravo zahtijevati zadnju riječ o slobodi čovjekove volje.

“Uloga religije u budućnosti etike i kulture postmodernoga i globalnoga vremena”. Krajnosti fundamentalističkih izazova s jedne strane, te nihilističko-ciničke opcije kao njihove loše alternative, sve će više opsjedati čovjeka današnjice. Često nas se plaši različitim kulturnim i religijskim opcijama, pri čemu je na djelu zapravo krajnje bezočna laž o bitnim problemima: naime, kapitalizam je proizveo najveću ekonomsku i političku nejednakost u dosadašnjoj povijesti čovječanstva, ali sada nastoji prikriti tu užasnu nejednakost služeći se kulturom kao ideologijom, opsje-narski govoreći da nam opasnost dolazi od kulturnih razlika kao glavnih izvora sukoba u svijetu. Autor Koprek polazi od sličnih stavova, sustavno razmatra razvoj i usporedbe kultura, reflektira o nekim interdisciplinarnim pristupima kulturi (J. Diamond, J. Eccles, H. Markl, te zastupnicima tzv. *Big History* teorije kao pokušaja ujedinjavanja prirodoznanstvenih i povijesnih razmišljanja o kulturi). Rezultati do kojih dolazi analizom navedenog pokazuju da su kroz povijest (kulturni) gubitnici bili oni koji su egzistirali kao izolirane civilizacije, ‘otoci’ bez mogućnosti razmjene sa susjednim civilizacijama, pa je za zaključiti da je svaki poziv na samodostatnost nekog naroda slijepa ulica, pogotovu danas. Sposobnost kulture je zapravo ujedinjujuća veza svih razlika među kulturama, pa se stoga i može govoriti o jednoj povijesti čovječanstva. Danas je potrebna prava

mjera između globalizacije i regionalizacije, tj. očuvanje svake kulture uz istovremenu spremnost za interkulturalni dijalog i razmjenu. Nakon ovoga, autor se pita o mogućnostima religija glede kulturnog događanja. Zanimljivo je analiziranje stavova J. Hicka koji govori da sve religije teže k transformaciji čovjekove egocentričnosti u jednu istinsku ‘pozornost’. Nadilaženjem egocentričnosti otvaramo se za obrat k najvišoj realnosti. Centriranost na stvarnost umjesto centriranosti na sebe cilj je svih religija, a plodovi religijske transformacije bivaju vidljivi u ‘svetome’, u moralnim i duhovnim plodovima. Dobrota, ljubav i sućut su ideali svih velikih religijskih tradicija, a kako je kultura u bitnome određena religijom, religijska je zadaća potvrđivati život i u ovome vremenu, jer, smatra autor, samo je religijski potencijal preostao kao izvoriste rješenja problema čovječanstva na području kulture, tj. čovjekove ‘strategije života’.

“Odgoj i obrazovanje u pluralnome društvu postmoderne”. Pater Koprak u ovom poglavlju ne tematizira etablirane teme iz filozofije odgoja, niti se poziva na nekog od hrvatskih autora s tog područja, nego uvažavajući recentnu stranu literaturu glede navedenog, daje opći ocrtni smjeru postmoderna-vrijednosti-odgoj. Riječ je o promišljanju odgoja i obrazovanja kao suodgovornih za moralno-vrijednosno ozračje određenoga vremena i naroda. Napose je odgoj za vrijednosti u pluralnome društvu pred novim izazovima. Nakon temeljnog odgojnog konstituiranja u obiteljskom okružju, škola kao nova “zajednica odgoja” razvija otvorenost i spremnost za dijalog. Učimo se gledati svijet očima drugoga, odgajati za empatiju, za respekt i dobrohotnost. Stoga je posredovanje i prenošenje vrednota kroz odgoj i obrazovanje uzvišena i odgovorna djelatnost, kojom neko ljudsko biće treba uistinu učiniti ljudskim, pomoći mu u samoizgradnji, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim osobinama. Uravnoteženi pristup kroz razvoj kritičnosti, kreativnosti i humanosti prikazan je kroz nekoliko točaka: a) obrazovanje za biti, b) obrazovanje za znati, c) obrazovanje za djelovanje i d) obrazovanje za zajednički život. Posebno se tematizira suvremena važnost humanosti i tolerantnosti prema nepoznatom i tuđem. A za to je preporučan dobro poznati koprekovski model balansa ili dinamike suodnosna: misliti-osjećati-djelovati.

Uz ovo poglavlje bih ukazao na neke, i kod nas aktualne, teze (npr. u tekstovima Milana Polića) o potrebi promatranja odgoja kroz prizmu prikrivene ideološkičnosti, u neutralnom i negativnom smislu te riječi. Moguće da je ideologiziranje intenzivnije baš kada je ovo duhovno područje prekriveno zahtjevima etičkog sadržaja. Naime, ako je temeljna odgojna supstanca uvijek vezana za osnovna filozofska pitanja, a istinski filozofski pokušaj ujedno i (samo)odgojno djelovanje, s onu stranu pukog intelektualiziranja, promišljanje odgoja (*paideia*) je suodređujuće za shvaćanje filozofije u njenom povijesnom horizontu. Međutim, opcija da se ta ko-

relacija uzima naglašeno prosvjetiteljski, s dosta pedagoškog optimizma, može suziti prostor kritičkog uvida u razne opasnosti do kojih dolazi zbog unaprijed odlučenog uvijek-afirmativnog stajališta glede značenja odgoja i obrazovanja. Stoga, aspekt ideologizacije kao nužne sastavnice svakog, napose institucionalnog odgoja, nerazrješiv pokušajima intervencija za de-ideologizacijom, koja naposljetku uvijek završi u reideologizaciji, pokazao bi da je ponekad plodotvornije imati nešto više suzdržanog ukazivanja na raznorazne otuđujuće perspektive, koje države kroz gotovo svaku vlast proizvode da bi odgoj i obrazovanje učinile kontrolnim mehanizmom sadašnjih i budućih naraštaja.

“Zahvalnost – etička krjepost za globalni prostor postmoderne”. Uz prikaz nekoliko nadahnutih afirmativnih stavova o značaju zahvalnosti, koje su izrekli klasični filozofi, Descartes, Spinoza, Hume i Kant, autor se u ovom poglavlju okreće analizi fenomenologije zahvalnosti. To je jedan od temeljnih ljudskih osjećaja koji pokazuje univerzalnu dimenziju našega ljudskog bitka, ali istodobno i visoko moralno značenje. U zahvaljivanju, danas u iskrenom obliku sve rjeđem fenomenu, priznajemo da se netko drugi prema nama pokazao kao dobrohotan. Kroz zahvalu se zapravo realizira odnos davanje-uzimanje. Kako davati, a da davanjem ne izazovemo osjećaj poniženosti kod onoga koji neće moći uzvratiti? Kako davanje uvrstiti među poželjne oblike socijalnih odnosa, a da kroz zahvalnost istovremeno otkrivamo i metafizičke implikacije osobe koja u sebi uključuje misao da svatko u svojoj slobodi može biti dar za drugoga. Svakako da zahvalnost kao intencionalno slobodan čin pretpostavlja osobu. Štoviše, u zahvali priznajemo osobu, tu međuosobno nije samo više pozadina stvarne razmjene nego izmjena stvari postaje simbol međuljudske privrženosti. U tom smislu zahvalnost je ljudska dužnost, ali i obogaćenje. Tako je neophodna danas, kada se mora pokazati ne kao slabost nego kao jakost, ne kao izraz nemoći nego kao izraz životne moći.

“Pazi na korake svoje – priđi da mogneš čuti”. Za mene, ovo je najnadahnutije napisano poglavlje knjige, zadnje poglavlje s naslovom prema rečenici iz biblijskog teksta “Propovjednik”. Govornik Kohelet (hebrejski: sakupljač) promišlja ništavnost, uzaludnost i ispraznost (lat. *vani-tas*; grč. *mataiotes*) te razotkriva čovjekovu konačnost i prolaznost. Tu su skepsa, agnosticizam, nihilizam i svojevrsni hedonizam ujedinjeni u pokazivanju bijede i tragičnosti naših života. Naglašeni pesimistički ton, prema Kopreku, umnogome odražava nutarnju prazninu i mučninu koja se vrlo lako može iščitavati u današnjem postmodernističkom duhu: Biblijski Propovjednik je Nietzsche prije Nietzschea, Heidegger prije Heideggera, egzistencijalist prije egzistencijalizma, utilitarist prije utilitarizma, i sl. Prikazan je kao anticipator i savremenik jer otkrivajući probleme nastale vremenitošću ljudske egzistencije, imade teško opovrgljiv stav o krhkosti

svega, ogoljenje koje zvuči tako aktualno u krizama kojih smo dionici. No, ako i nema ništa novo pod suncem, ako apsurd i zlozvučje imaju prevagu u samospoznatoj prolaznosti svega ovovremenog, ipak ostaje mudrost kao strah Božji, spoznaja da sve dolazi od Boga. Tako, postmodernističko čitanje ovog klasičnog religioznog teksta otvara široki dijapazon etičke dijagnostike i terapije, sa završnim naglaskom o tome da čudovišno veliko moderno beznađe možemo prevladati tek iz perspektive transcendencije, u predanosti putu od ‘fenomena do fundamenta’.

Ovoj zanimljivoj i sadržajno bogatoj knjizi, s mnogim referencama na klasične i (post)modernističke mislitelje, nedostaje kazalo imena, što bi pripomoglo ponovljenim čitalačkim orijentacijama. K tome, spominjanje vrlo važnih autora, posebice iz prošlog stoljeća, ponekad ima samo šturu opisnu kvalifikaciju. Naime, ako se npr. kao na str. 19 mislilac takvog ranga kao što je Foucault, prizove zbog navođenja njegove sintagme ‘smrt čovjeka’, kao sljednice teze o ‘smrti Boga’, bez pažljive elaboracije o foucaultoovskom diskursu u kojemu se razjašnjava povijesna impostacija pojma čovjeka, pa tako i njegovo odumiranje u klasičnom liku, stvari ostaju (bar naizgled) nedorečene. Doduše, kako ovo nije povijesno-filozofska nego problemska studija, specifičnost nizanja, ponekad fragmentiranih, pasusa koji plijene zanimljivošću i iskre zrcima filozofske mudroljubivosti, potvrda je autorove osebujnosti stila.

Željko Senković

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
 Filozofski fakultet – Katedra za filozofiju
 L. Jägera 9, HR-31000 Osijek
 zsenkovic@ffos.hr

Igor Primorac, *Etika na djelu: ogledi iz primijenjene etike*, KruZak, Zagreb 2006, 193 str.

Profesora Primorca ne treba posebno predstavljati jer – iako živi i djeluje u inozemstvu – svojim je radovima stalno prisutan u hrvatskoj javnosti. Ali ne samo to! Njegovi objavljeni radovi na hrvatskom tematiziraju pitanja primijenjene etike i političke filozofije koja su vrlo aktualna u filozofskim raspravama, a domaći ih autori nedovoljno obrađuju. Najnovija knjiga profesora Primorca na hrvatskom složena je od sedam članaka objavljenih